

Přehled učiva stručně a jasně!

Alena Papoušková

Český jazyk

od
šestky
do
devítky

FRAGMENT

Český jazyk od šestky do devítky

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.fragment.cz
www.albatrosmedia.cz

FRAGMENT

Alena Papoušková
Český jazyk od šestky do devítky – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2024

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS **MEDIA**

Český jazyk

od
šestky
do
devítky

Alena Papoušková

FRAGMENT

Předmluva

Milí čtenáři,

máte před sebou příručku českého jazyka z řady **Český jazyk od šestky do devítky**. Je určena převážně žákům 2. stupně základní školy a odpovídajících ročníků víceletých gymnázií. Učivo podává jednoduše, srozumitelně a přehledně; látka je vždy vysvětlena názorně, na příkladech.

Obsah není řazen podle ročníků, protože rozložení učiva českého jazyka na různých školách se v současnosti může značně lišit. Přehled je uspořádán do oddílů podle jednotlivých jazykovědných disciplín, obsahuje tedy kapitoly o zvukové stránce jazyka, pravopisu, kapitoly z nauky o slovní zásobě, z tvarosloví, větné skladby a další. Příručka shrnuje učivo základní, ale pro úplnost jsou do textu začleněny i jevy, které dnes většinou bývají považovány za okrajové, jako např. přechodníky či slovesné třídy a vzory.

Celou učebnicí vás bude provázet moudrá sova.

Sovička s ukazovátkem upozorňuje na důležitá základní jazyková pravidla.

Sovička, které se právě rozsvítilo, uvádí a vysvětluje různá úskalí češtiny a jevy, ve kterých se nejčastěji chybuje.

Sovička s knihou přináší podrobnější informace, zajímavosti, rozšiřující učivo.

Zda jste vysvětlovanou látku správně pochopili a zda dokážete nabyté vědomosti aplikovat, si můžete ověřit při řešení úloh z čtyřdílné sady cvičebnic nakladatelství Fragment **Český jazyk od šestky do devítky**, která tvoří s touto učebnicí jeden celek. Nebo můžete naopak začít s procvičováním češtiny v cvičebnici a příručku použít jako nápovědu, kdybyste si s některým úkolem nevěděli rady.

Nezapomeňte, že jsou vám k dispozici také základní jazykové příručky, tedy Pravidla českého pravopisu, Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost či Stručná mluvnice česká, a že nejlépe si češtinu vytříbíte četbou.

Přeji vám hodně úspěchů ve studiu!

autorka

OBSAH

ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA	7
Samohlásky	7
Souhlásky	7
Vztah mezi zvukovou a grafickou stránkou jazyka	8
• Rozdíly mezi zvukovou a grafickou podobou jazyka	8
• Výslovnost	9
ČEŠTINA MEZI JAZYKY SVĚTA	12
ČEŠTINA JAKO SLOVANSKÝ JAZYK	13
ZÁKLADNÍ PRAVIDLA PRAVOPISU	14
Psaní ú/ů	14
Psaní hláskových skupin bě, pě, vě	14
Psaní hláskových skupin mě, mně	14
Psaní předpon a předložek s/z	15
Psaní zdvojených souhlásek	17
Vyjmenovaná slova	18
Psaní velkých písmen	21
Shoda přísudku s podmětem	24
Čárka ve větě jednoduché	26
STAVBA SLOVA	28
SLOVNÍ ZÁSoba A JEJÍ ZMĚNY	31
Tvoření slov	31
• Odvozování	31
• Skládání	33
• Zkracování	34
• Přejímání slov z cizích jazyků	36
• Tvoření víceslovných a jednoslovných pojmenování	37
Slohové rozvrstvení slovní zásoby	40
Význam slov	42
• Homonyma	43
• Synonyma	44
• Antonyma	44

TVAROSLOVÍ	45
I. Ohebné slovní druhy	45
• Podstatná jména	46
• Přídavná jména	58
• Zájmena	64
• Číslovky	70
• Slovesa	73
II. Neohebné slovní druhy	84
• Příslovce	84
• Předložky	88
• Spojky	91
• Částice	94
• Citoslovce	95
VĚTNÁ SKLADBA	96
Větné členy	96
Věty jednočlenné a dvočlenné	97
Přísudek	97
Podmět	99
Předmět	100
Příslovčenné určení	101
Přívlastek	103
Doplněk	105
Věta jednoduchá a souvětí	106
Souvětí podřadné	107
• Druhy vedlejších vět	107
Souřadnost	113
Zvláštnosti větné stavby	115
RŮZNÉ JEVY	118
Modalita	118
• Věty podle postoje mluvčího	118
Zápor	120
Slovosled	121
Přímá řeč	122
LITERATURA	125

ZVUKOVÁ STRÁNKA JAZYKA

Nauka o zvukové stránce jazyka = **fonetika**

Nejmenší zvuková jednotka, kterou rozeznáváme v mluvené řeči = **slabika**

Nejmenší stavební jednotka zvukové stránky jazyka = **hláska**

Hlázky dělíme na **samohlásky** (vokály) a **souhlásky** (konsonanty).

Samohlásky

- Samohlásky jsou **tóny** (tzn. můžeme je zpívat).
- Rozlišujeme **krátké** (*i, e, a, o, u*) a **dlouhé** (*í, é, á, ó, ú*) samohlásky.
- Samohlásky tvoří základ slabiky (tzn. jsou **slabikotvorné**).
- Dvě samohlásky vedle sebe v jedné slabice tvoří **dvojhlásku**; v češtině se můžeme setkat s dvojhláskou ou a dvojhláskami au, eu (pouze ve slovech cizího původu).
Příklady: *mouka, kouzlo, papoušek, auto, aukce, skaut, euro, euforie, leukoplast*

Ve slovech jako např. *doučování, pousmát se, naučit se, zaujmout, neuspět* nejde o dvojhlásky, protože hlásky *o/u, a/u, e/u* nejsou součástí jedné slabiky.

Souhlásky

- Souhlásky jsou **šumy**.
- Rozlišujeme znělé a neznělé souhlásky:
  - **znělé**
Při výslovnosti hlasivky kmitají.
    - *m, n, ň, b, d, d', g, v, z, ž, h, r, l, j, (ř, ž, ž, y)*
  - **neznělé**
Při výslovnosti hlasivky nekmitají.
    - *p, t, t', k, c, č, f, s, š, (ch)*
- Dále rozlišujeme souhlásky nosové a ústní.
  - nosové**
    - Při výslovnosti prochází proud vzduchu nejen ústy, ale i nosem.
    - *m, ŋ, n, ŋ, ň*
    - (V některých jazycích se vyskytují i nosové samohlásky, např. v polštině – *ą, ę*.)
- Některé souhlásky tvoří znělostní páry – tzn. dvě souhlásky, které se vyslovují stejným způsobem, na stejném místě a liší se pouze tím, zda se při jejich výslovnosti zapojují hlasivky, či ne.

znělé	b	v	d	d'	z	ž	g
neznělé	p	f	t	t'	s	š	k

- Souhlásky znělé, které netvoří znělostní pár (tzn. nemají znělostní protějšek), se nazývají **jedi-nečné**.
  - *r, l, m, n, ň, j*
- Hlásky ř se ve znělém okolí (tj. na začátku slova před samohláskou, vedle znělé souhlásky, mezi samohláskami) vyslovuje zněle (např. ve slovech *řeka, ořech*), v neznělém okolí (tj. po neznělé souhlásce, na konci slova) se vyslovuje nezněle (např. ve slovech *příběh, keř*).
- Hlásky h a ch netvoří pravý znělostní pár, nevyslovují se stejně a na stejném místě.
- Hlásky c a č tvoří znělostní pár s hláskami z a ž, pro ně ale v abecedě nemáme odpovídající písmeno. Hlásky z a ž vyslovujeme např. ve slovech *podzim, džbán*.
- Souhlásky r, l výjimečně m mohou být slabikotvorné jako samohlásky.
Příklady: *krk, brko, plž, doplnit, sedm, osm*

Vztah mezi zvukovou a grafickou stránkou jazyka

Nejmenší jednotka grafické (psané) stránky jazyka = **písmeno**

Abeceda češtiny se skládá z **34 písmen**:

a, b, c, č, d, ě, e, f, g, h, ch, i, j, k, l, m, n, ň, o, p, q, r, ř, s, š, t, ť, u, v, w, x, y, z, ž

- Písmena q, w, x nejsou českého původu, vyskytují se pouze ve slovech přejatých.
- Ch je tzv. *spřežka*; *ch* považujeme za jedno písmeno, i když původně složené ze dvou znaků. Jde o pozůstatek staršího typu pravopisu (spřežkového). V abecedě češtiny se vyskytuje pouze jedna *spřežka*, ale např. polština dodnes využívá *spřežkový* pravopis.
- Dále rozlišujeme dlouhé samohlásky á, é, í, ý, ó, ú, také ě a ů.
  - ů se vyvinulo z ou; píšeme ho na začátku slova, po předponě či na začátku druhé části složeniny;

Příklady: *úhel, únava, neúnavný, trojúhelník*

- ů vzniklo historicky z uo, píše se uprostřed slova, tedy v kořeni slova, který začíná souhláskou;

Příklady: *kůň, vůbec, důlek*

V češtině se mluvená řeč a její grafický zápis příliš neliší na rozdíl od jiných jazyků, jako je např. angličtina nebo francouzština; zjednodušeně – píšeme, jak slyšíme.

V případech, kdy se mluvená a psaná podoba slov liší, využíváme pravidel českého pravopisu. Např. se učíme, kdy psát *í* nebo *y*, protože ve výslovnosti se měkké *í* a tvrdé *y* nerozlišují.

Rozdíly mezi zvukovou a grafickou podobou jazyka

Výslovnost zapisujeme do hranatých závorek [ ].

Pro zápis výslovnosti používáme malá tiskací písmena, popř. další symboly, velká písmena se v hranatých závorkách nerozlišují.

- Délka samohlásek se označuje čárkou nad samohláskou nebo dvěma tečkami za samohláskou.

Příklady zápisu: *á = [á] nebo [a:], úl = [úl] nebo [u:l], důl = [dúl] nebo [du:l]*

- Ve výslovnosti nerozlišujeme *i* a *y*, tedy:
ty = [ti], ti = [ti], mi = [mi], my = [mi]
- *ě* je písmeno, nikoli hláska, tedy:
mě = [m^hne], mně = [m^hne], pět = [pjet], věc = [vjec], Alžběta = [alžbjeta]
- Pro spřežku *ch* používáme znak *x*, tedy například.:
duch = [dux]
- Písmeno *x* vyslovujeme [ks]/[iks], tedy například:
Felix = [feliks]
- Dvojitě *w* se ve výslovnosti neliší od jednoduchého *v*, tedy například:
kiwi = [kivi]
- Skupinu hlásek *dž* vyslovujeme jako [ʒ] a *dž* jako [ʒ̥], tedy například:
podzim = [poʒim], džbán = [ʒba:n], džus = [ʒus]
- Hlásku *n* před *g* a *k* vyslovujeme jako tzv. zadní [ŋ], tedy například:
banka = [baŋka], mango = [maŋgo]

Výslovnost

Znělost

Vyskytují-li se vedle sebe ve slově dvě souhlásky, z nichž jedna je znělá a jedna neznělá, vyslovují se obě zněle, popř. obě nezněle. Tento jev nazýváme **spodoba znělosti**.

- Zpravidla hláska následující (druhá) ovlivňuje výslovnost hlásky předcházející (první).

Příklady: kdo = [gdo] znělé *d* ovlivňuje výslovnost *k* → [g]
sbor = [zbor] znělé *h* ovlivňuje výslovnost *s* → [z]
nůžky = [nu:ški] neznělé *k* ovlivňuje výslovnost *ž* → [š]
všichni = [fšixni] neznělé *š* ovlivňuje výslovnost *v* → [f]

- U souhláskové skupiny *sh* naopak první hláska ovlivňuje výslovnost následující hlásky.

Příklady: shoda = [sxoda] neznělé *s* ovlivňuje výslovnost *h* → [x]
shledání = [sxleda:ni:] neznělé *s* ovlivňuje výslovnost *h* → [x]
na shledanou = [nasxledanou] neznělé *s* ovlivňuje výslovnost *h* → [x]

- V případě souhláskové skupiny *sh* je však výslovnost, kdy následující hláska ovlivňuje předchozí, také spisovná.

Příklady: shoda = [zhoda] znělé *h* ovlivňuje výslovnost *s* → [z]
na shledanou = [nazhledanou] znělé *h* ovlivňuje výslovnost *s* → [z]

- Před jedinečnými (nepárovými) hláskami ke spodobě znělosti nedochází, výslovnost znělé či neznělé hlásky zde rozlišuje význam slova.

Příklady: směna = [sm^hena]   změna = [zm^hena]
snít = [sni:t]   znít = [zni:t]
sjednat = [sjednat]   zjednat = [zjednat]
prát = [pra:t]   brát = [bra:t]

Jestliže znělá souhláska stojí na konci slova před pauzou, dochází k tzv. **ztrátě znělosti**.

Příklady: *plod* = [plot] výslovnost je tedy stejná jako u slova *plot*
lov = [lof], *holub* = [holup], *hráz* = [hra:s], *nůž* = [nu:š], *bud'* = [buť]

Výslovnost souhláskových skupin

- V souhláskových skupinách se většinou vyslovují všechny hlásky, redukovaná výslovnost není spisovná.

Příklady: *který* = [kteri:], nikoliv [keri:]
hřebík = [hřebí:k], nikoliv [řebi:k]
jablko = [jablko], nikoliv [japko]
jméno = [jme:no], nikoliv [me:no]
oddíl = [oddi:l], nikoliv [odī:l]
pražský = [prašski:], nikoliv [praski:]

- V přítomných tvarech slovesa *být* je spisovná výslovnost s *j* i bez *j*.

Příklady: *jsem* = [jsem] i [sem]   *jsi* = [jsi] i [si]

- Stojí-li vedle sebe ve slově dvě stejné souhlásky, vyslovujeme obě, pokud výslovnost rozlišuje význam slova.

Příklady: *racci* = [racci], ale *raci* = [raci]
nejjistější = [nejjistejši:], ale *nejistéjší* = [nejistejši:]

- Pokud výslovnost nemá vliv na význam slova, vyslovujeme v dvojici stejných souhlásek zpravidla pouze jednu.

Příklady: *kamenný* = [kameni:]   *Anna* = [ana]
měkký = [mňeki:]

- V tvarech rozkazovacího způsobu se zakončením na *-me* spisovně vyslovujeme obě hlásky.

Příklady: *oznamme* = [oznamme]
uvědomme si = [uvjedommesi]

- Na hranici dvou částí složeniny je doporučeno vyslovovat obě hlásky.

Příklad: *půllitr* = [pu:llitr]

Výslovnost samohlásek

Redukovaná výslovnost i jakékoliv odchylky v délce samohlásek (krácení nebo dloužení) nejsou v češtině spisovné. Ke krácení samohlásek dochází často při nedbalé výslovnosti nebo v nářečí, dloužení samohlásek je typické pro citově zabarvený projev.

Příklady: *vidím* = [vidi:m], *nikoliv* [vidim]
nevím = [nevi:m], *nikoliv* [nevim]
ano = [ano], *nikoliv* [a:no] *ani* [ano:]

Slovní přízvuk

Rozložení přízvuků v řeči spoluvytváří její melodický průběh, neboli **intonaci**. Přízvuk a melodie (tj. průběh výšky tónu) dodává každému jazyku specifický ráz. Pro češtinu je typický **přízvuk na první slabice ve slově**, ale např. ve francouzštině převažuje přízvuk na poslední slabice slova, v polštině na předposlední apod.

Některá slova nemají v mluveném projevu vlastní přízvuk, vyslovují se dohromady s vedlejším slovem, tvoří s ním jeden přízvukový celek, tzv. **takt**. Rozlišujeme příklonky a předklonky. **Příklonky** tvoří jeden přízvukový takt se slovem předcházejícím, **předklonky** tvoří přízvukový takt se slovem následujícím.

- neslabičné předložky = předklonky

Příklady: *v lese* = [ˈvlese], *k lesu* [ˈklesu]

- krátké tvary zájmen (*mi, ti, tě, ho, si, se, ...*) = příklonky

Příklady: *Dej mi to.* = [ˈdejmito]
Mám tě rád. = [ˈma:mte ˈra:t]
Jak se máš? = [ˈjakse ˈma:š]

- krátké tvary slovesa *být* (*bych, by, jsem, jsi, je, ...*) = příklonky

Příklady: *Dnes je hezky.* = [ˈdnesje ˈheski]
To by se nestihlo. = [ˈtobise ˈnestihlo]

ČEŠTINA MEZI JAZYKY SVĚTA

V současnosti rozeznáváme na světě přibližně **13 jazykových rodin**, ty se dále dělí na **jazykové skupiny a podskupiny**. Jazykové rodiny i skupiny sdružují jazyky vývojově příbuzné.

Většina jazyků Evropy se řadí do **indoevropské jazykové rodiny**. Výjimku tvoří *estonština*, *finština* a *maďarština*, to jsou ugrofinské jazyky z **uralské jazykové rodiny**, a *turečtina* z **altajské jazykové rodiny**.

Čeština patří do **indoevropské jazykové rodiny**, do skupiny jazyků **slovanských**, konkrétně **západoslovanských** (spolu se *slovenštinou*, *polštinou* a *lužickou srbštinou*).

Pro ilustraci uvádíme některé skupiny a podskupiny indoevropských jazyků.

- **germánské jazyky**
  - západní – např. *angličtina*, *němčina*, *holandština*
  - severní – *dánština*, *norština*, *švédština*, *islandština*
- **románské jazyky**
např. *francouzština*, *španělština*, *portugalština*, *italština*, *rumunština*
- **baltské jazyky**
lotyština, litevština
- **indoíránské jazyky**
např. *hindština*, *romština*
- **slovanské jazyky**

ČEŠTINA JAKO SLOVANSKÝ JAZYK

Slovanské jazyky dělíme na tři skupiny:

- **západoslovanské jazyky**
čeština, slovenština, polština, lužická srbština
- **východoslovanské jazyky**
ruština, běloruština, ukrajinština
- **jihoslovanské jazyky**
slovinština, chorvatština, srbština, makedonština, bulharština, (bosenština, černohorština)

Západoslovanské jazyky používají k zápisu **latinku**, východoslovanské jazyky se zapisují azbukou. Z jihoslovanských jazyků používají **azbuku** (cyrilici) *srbština, makedonština a bulharština*.

Lužická srbština je vymírající jazyk. Dělí se na horní (v okolí Budyšina) a dolní (v okolí Chotěbuze). Mluvčí tohoto jazyka jsou potomci Polabských Slovanů.

Jazyky vývojově nejbližší příbuzné češtině jsou **slovenština** a **polština**.

- **slovenština**
Hláskové rozdíly, jimiž se slovenština odlišuje od češtiny:
  - slovenština nemá hlásku *ř*
  - má samohlásku *ô* – např. ve slově *kôň* [kuoň]
  - slovenština má měkké *l'* – např. ve slově *klúč*
  - slovenština má dvojhlásky *ie, ia, iu* – např. ve slovech *niest', piatok, paniu*
  - slovenština má hlásku *ä* (tzv. široké *e*) – např. ve slově *mäso*
  - slovenština nepoužívá *ě* – slabiky *de, te, ne* čteme zpravidla [de, te, ne], např. ve slově *nebolo* [něbolo]
- **polština**
Rysy polštiny ve srovnání s češtinou:
  - polština používá tzv. spřežkový pravopis – např. *rz* = ř
  - polština používá tzv. tvrdé *ł* – např. ve slově *małowane* [mauovane]
  - polština častěji než čeština používá *w*
  - polština má nosové samohlásky – např. ve slově *wewnątrz* (tj. vevnitř)
  - polština má více druhů sykavek než čeština – např. *ź, ż, ś*